

САМОСТІЙНА ПІЗНАВАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ УЧНІВ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ САМООСВІТНЬОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Т.П. МАКСИМОВИЧ

Україна, м. Запоріжжя, гімназія №45

В Національній доктрині розвитку освіти в Україні, Державній національній програмі «Освіта», Законі України «Про освіту» зазначається, що основна мета української системи освіти – створити умови для розвитку й самореалізації кожної особистості як громадянина України, сформувати покоління, здатні навчатися упродовж усього життя, самостійно вирішувати життєво важливі питання. Обсяг інформації, необхідної для плідної праці та життя освіченої людини, постійно зростає, на перший план виходить здатність людини опановувати нові знання самостійно. Саме тому особливої актуальності набуває проблема формування самоосвітньої компетентності майбутнього випускника, вирішення якої потребує розробки ефективних засобів формування всебічно розвиненої особистості, здатної не лише застосовувати здобуті знання у майбутній професійній діяльності, але й постійно поповнювати їх.

Самоосвітню компетентність визначають як інтегровану якість особистості, що ґрунтується на вміннях самоосвітньої дальності та визначає готовність особистості до самоосвіти, самонавчання, самовдосконалення, самовибору, самореалізації упродовж життя з усвідомленням особистих суспільних потреб [4, с. 24]. Ми згодні з думкою П.І.Підкасистого, який визначав, що «мотивація, цілеспрямованість, а також самоорганізованість, самостійність, самоконтроль та інші особистісні якості, які є складовими компонентів структури самоосвітньої компетентності, більшою мірою проявляються саме в самостійній пізнавальній діяльності суб'єкта навчання» [5, с. 93], адже пізнавальна діяльність дає учню право самостійно приймати рішення на рівні цілепокладання, вибору змісту, методів та форм роботи.

Про актуальність проблеми свідчить кількість досліджень, присвячених різним аспектам формування самостійності у процесі навчання, пошуку шляхів підвищення ефективності самостійної пізнавальної діяльності на уроках. Дидактичному аспектові самостійної роботи приділяли увагу А.М.Алексюк, В.К.Буряк, М.Г.Гарунов, М.О.Данилов, О.А.Дубасенюк, Б.П.Єсіпов, В.А.Козаков, О.С.Линда, П.І.Підкасистий; методичному - М.Г.Дайрі, О.В. Даринський, Б.А.Сусь, А.В.Усова, Н.Г.Федорчук та ін. Науковцями аналізувалися різні аспекти самостійної пізнавальної діяльності та самостійної роботи учнів (Н.М. Буринська, Б.І. Коротяєв, В.І. Лозова, Ю.І. Мальований, П.І. Підкасистий, О.Я. Савченко, Т.І. Шамова, О.Г. Ярошенко, Г.С. Адамів, Г.А. Грабар, С.М. Кустовський, І.А. Левіна та ін.), методи, форми і технології організації пізнавальної діяльності (В.І. Бондарь, Ю.І. Мальований, О.Я. Савченко, Г.К. Селевко, С.О. Сисоєва, О.М. Пехота та ін.), зокрема, самостійна пізнавальна діяльність досліджувалась науковцями у контексті проблемного та розвивального навчання (А.М. Алексюк, В.І Бондар, М.І. Махмутов, А.М. Матюшкін, В.Ф. Паламарчук, І.С Якиманська та ін.).

Дані дослідження переконливо довели, що самостійна пізнавальна діяльність учнів у процесі навчання дозволяє успішно вирішити такі завдання: а) формувати свідомість і зміцнювати знання; б) виробити вміння і навички, передбачені програмою кожного предмета відповідно до цільової настанови; в) навчити учнів послуговуватися набутими знаннями, вміннями та навичками в житті, г) розвивати у учнів пізнавальні здібності (спостережливість, допитливість, логічне мислення, творчу активність у здобутті і застосуванні знань тощо); д) виховувати культуру розумової праці; е) виробити у учнів потребу самостійно підвищувати свій освітній рівень у подальшому.

Виконання цих завдань великою мірою залежить від рівня самостійної пізнавальної діяльності в навчальному процесі та правильної її організації. Разом із тим у педагогічній науці недостатньо розглянуто питання теоретичного обґрунтування й апробації на практиці технології організації самостійної пізнавальної діяльності учнів у процесі вивчення української мови. Суперечність між зростанням ролі самостійної пізнавальної діяльності учнів як однієї з основних форм організації навчального процесу на уроці та рівнем її дидактичного забезпечення і обумовило вибір теми нашої статті.

Завдання дослідження полягає у виявленні ефективності впливу спеціально організованої самостійної навчально-пізнавальної діяльності на формування у учнів самоосвітньої компетентності.

Оскільки компетентність є діяльнісною характеристикою людини, [7, с. 23], то структурно вона має відображати відповідну діяльність. Самоосвітня компетентність особистості - це готовність і здатність особистості до самостійного, систематичного, цілеспрямованого пізнання дійсності, освоєння соціального досвіду людства, самореалізації, саморозвитку [4]. У структур самоосвітньої компетентності дослідники виокремлюють такі компоненти [2, с. 24-48]: 1) мотиваційно-ціннісний (активність, прагнення, усвідомлена особистісна установка на самовдосконалення в інтелектуальній сфері); 2) організаційний (чітка побудова самоосвітньої діяльності, цілеспрямованість, сконцентрованість, самокерування, саморефлексія у пізнавальній діяльності); 3) процесуальний (самокерування рухом від пізнавальної мети до результату засобами самостійно організованої пізнавальної діяльності, функціональність знань, умінь, навичок, їх самостійне удосконалення); 4) інформаційний (здатність готовність працювати з інформацією, інформаційними технологіями для потреб власної самоосвіти, самореалізації).

Аналітичний розгляд науково-педагогічної літератури дозволив визначити низку особистісно зорієнтованих аспектів, які варто взяти за основу під час визначення підходів до самостійної пізнавальної діяльності:

- самостійна пізнавальна діяльність покликана сприяти здійсненню власних устремлінь учня, допомогти його самореалізації, розвинути вміння розв'язувати складні завдання, сприяти формуванню в учнів творчого мислення і як наслідок формувати високоосвічену особистість;
- створення умов для здійснення такої самостійної пізнавальної діяльності учнів, яка буде стимулювати індивідуальну й колективну творчість учнів, сприяли задоволенню їхніх потреб у спілкуванні, дослідженні, творчості, креативності, розвитку комунікативних здібностей;
- індивідуальна орієнтація самостійної пізнавальної діяльності заснована на суб'єктивній активності учня, який має змогу навчатися за власною «траєкторією» в межах визначеної навчальної програми (і поза нею), розвиваючи свої особистісні якості;
- передбачає розвиток пізнавальної активності учня й оволодіння методами самоосвіти.

Самостійна пізнавальна діяльність визначається як цілеспрямована, внутрішньо вмотивована, структурована самим суб'єктом в сукупності виконуваних дій і коригована ним за процесом і результатом діяльності [4]. Її виконання вимагає досить високого рівня самосвідомості, рефлексивності, самодисципліни, особистої відповідальності, приносить задоволення внаслідок самодосконалення та самопізнання. Усе це вказує на необхідність спеціальної, враховуючи психологічну природу цього явища, організації.

Організація самостійної пізнавальної діяльності учнів на уроках української мови припускає:

- а) наявність інструкції або програми виконання завдання;
- б) виділення в них основних етапів виконання завдання;
- в) членування етапу або всього завдання, які вимагають нових або слабко засвоєних учнями умінь і навичок, на ряд послідовних дій і забезпечення їх керівництвом для виконання;
- г) систематичний контроль і облік учителем ходу виконання завдання, надання власної допомоги у вигляді додаткового пояснення прийому чи способу виконання дії.

Нами виділено такі особливості організації самостійної пізнавальної діяльності учнів у процесі вивчення української мови із застосуванням дії факторів:

- об'єктивного – наявність великої кількості інформації;
- суб'єктивного – організація вчителем самостійної пізнавальної діяльності учнів як на уроці, так і у позаурочний час; використання різноманітності у формах та методах проведення занять, приділення особливої уваги таким активним методам, як мозковий штурм, ділова гра, проблемний, ситуаційного навчання; наявність у вчителя особистого досвіду практичної роботи;
- особистісного – поступовий перехід від прямого управління до співуправління та самоуправління, який дозволяє учню використати наявний досвід самостійної пізнавальної діяльності, а також здобуті ним знання, уміння та навички.

Технологія організації самостійної пізнавальної діяльності учнів у процесі вивчення української мови передбачає три етапи (підготовчий, процесуальний, заключний), на кожному з яких використовується особливий комплекс методів, зумовлених специфікою організації самостійної пізнавальної діяльності учнів. Підготовчий етап технології реалізується через застосування прямого управління з боку учителя як домінуючого виду управління; учні оволодівають навичками самостійної пізнавальної діяльності, що дає їм змогу перейти на наступний етап – процесуальний, який характеризується такими домінуючими видами управління, як співуправління учителя з учнями та учнів між собою. Заключний етап реалізується у старших класах навчання учнів та є спрямованим на їх повну самостійність; вид управління, що домінує – самоуправління.

Виховання самостійності на уроках української мови йде від конкретних готових зразків даних учителем, через колективну роботу класу – до індивідуального виконання. А основна мета - навчити учнів самостійно здобувати знання, працюючи з підручником, словником, таблицями і картками дидактичного матеріалу.

Попередній виклад, аналіз джерел [1; 3; 6; 7] і власний досвід викладання української мови дає можливість визначити найбільш ефективними при формуванні самоосвітньої компетентності технології на особистісно – орієнтованій основі, а саме: технології активного, розвивального, інтерактивного, кооперативного, фронтального навчання. Основні методи цих технологій передбачають: самостійну роботу; проблемні та творчі завдання; самостійний аналіз інформації; частково-пошуковий; дослідницький; робота в парах; робота в малих групах; карусель; мікрофон; незакінчені речення; мозковий штурм.

Серед інтерактивних форм роботи на уроках української мови і літератури, які розвивають пізнавальну самостійність учнів та мотивують потребу самовдосконалення, ми виділяємо навчальну взаємодію учнів у парах, мікрогрупах тощо[3; 6].

Самостійна пізнавальна діяльність учнів на уроці передбачає наявність необхідних навичок у учнів ефективної навчальної роботи: робота над планом; вибіркоче читання параграфів; робота з підручником, книгою, словниками; робота з таблицями, схемами, картками; робота над прикладами; самостійне вивчення граматичного матеріалу по підручнику; використання підручника для довідок; робота з пам'ятками; робота з алгоритмами; робота над завданнями творчого характеру.

Ефективність організації самостійної пізнавальної діяльності учнів з урахуванням змісту навчального матеріалу залежить від наявності таких умов: підготовка учителя (аналіз змісту інформації, вивчення індивідуальних реальних навчальних можливостей учнів, створення динамічних учнівських груп, розробка системи завдань); підготовка учнів (сприйняття мети діяльності, позитивне ставлення до неї, оволодіння базисними знаннями з української мови, засвоєння вмінь самостійної пізнавальної діяльності, аналіз і структурування навчального матеріалу, використання адекватних до нього способів діяльності); організація самостійної пізнавальної діяльності як системи, що характеризується продовжуваністю процесу, контролем за результатами діяльності учнів, взаємодією учителя та учнів, спрямованими на перетворення учня із об'єкта в суб'єкт навчального процесу.

Нами було встановлено такі критерії ефективності самостійної пізнавальної діяльності: системність навчання, комплексне застосування навчальних методів і прийомів, застосування особистісно зорієнтованого підходу, формування способів розумової дії, доступ до джерел інформації й відповідний контроль результатів самостійної пізнавальної діяльності.

Спостереження за процесом формування самоосвітньої компетентності і результативністю впровадження технології організації самостійної пізнавальної діяльності учнів у процесі вивчення української мови в умовах реального виховного процесу в середній загальноосвітній школі дає можливість зробити наступні висновки: 1) у учнів спостерігається поступове підвищення рівня самостійності, позитивної мотивації, пізнавального інтересу, самоосвітньої компетентності, навчальних досягнень; 2) самостійна робота учнів стимулює їх працездатність, помітно підвищує продуктивність навчального процесу і, нарешті, рівень знань; 3) висока ефективність самостійної роботи виявляється лише в поєднанні з іншими видами пізнавальної діяльності учнів; 4)

результативність самостійної пізнавальної діяльності великою мірою залежить від функціонального змісту завдань, найдоцільнішого поєднання пізнавальних задач і вправ; 5) самостійна пізнавальна діяльність учнів ставить особливі вимоги до вчителя; 6) самостійна пізнавальна діяльність - не самоціль, а один із засобів підвищення ефективності навчально-виховного процесу, підготовки учнів до життя, до практичної діяльності.

Перспективу розвитку основних ідей дослідження ми вбачаємо в розробці діагностики рівнів розвитку самоосвітньої компетентності для різних вікових груп.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гин А.А. Приемы педагогической техники: Свобода выбора. Открытость. Деятельность. Обратная связь. Идеальность: [Пособие для учителя] / А.А. Гин. - [2-е изд., доп., перераб.]. – Луганск: СПД Резников В.С., 2006. – 100 с.
2. Громцева А.К. Формирование у школьников готовности к самообразованию:[учеб. пособие по спецкурсу для студентов пед. ин-тов] / А.К. Громцева - М.: Просвещение, 1983. - 144 с.
3. Колеченко А.К. Энциклопедия педагогических технологий: [пособие для преподавателей] / А.К. Колеченко. – СПб: Издательство КАРО, 2002. – 368 с.
4. Овчарук О. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти / О. Овчарук // Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики. – К.: К.І.С., 2003. – 296 с. – С. 13 –41.
5. Пидкасистый П.И. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении / П.И. Пидкасистый – М.: Педагогика, 1985. – 240 с.
6. Пометун О.І. Енциклопедія інтерактивного навчання: [науково-методичне видання] / О.І. Пометун. – К.: СПД Кулінічев Б.М., 2007. – 144 с.
7. Селевко Г.К. Энциклопедия образовательных технологий: В 2 т. / Г.К. Селевко. - М.: НИИ школьных технологий, 2006. – Т. I – 2006. - 816 с. - (Серия «Энциклопедия образовательных технологий»).